

novemberi határozatában is van utalás – hogy tudniillik ez nem valami jobb- vagy baloldali elhajlással eldönthető kérdés: a meglévő termelő berendezésekkel felújítás nélkül, új, termelékenyebb gépek és berendezések beállítása nélkül meglévő üzemeinkben nem növekedhetik tovább a termelés, sőt ellenkezőleg, csökkennie kellene.

A következő hamisítás – bár a tudományos hamisítások kategóriájába tartozik, viszont a jelenlegi gazdaságpolitika igazolását szolgálja, tehát itt kell tárgyalnunk – abban áll, hogy Nagy Tamás a kötelező beadást afféle egyetemes gazdasági kategóriaként kezeli, mely az adó fizetésén kívül az egyetlen lehetséges formája a parasztság részéről a közös társadalmi kiadások fedezéséhez való hozzá járulásnak. Nagy Tamás tudós létére fel sem veti azt a kérdést, hogy olyan rég óta árutermelő mezőgazdaságban, mint a miénk, elképzelhető lenne a megtermelt értéktöbblet egy része lefölözésének az ártermelő jelleghez jobban igazodó, kevésbé feudális ízű, a parasztság számára kevésbé terhes, intenzív mezőgazdasági kultúra kialakulását kevésbé fékező formája is, mint a kötelező beadás, mely egyelőre a mezőgazdaság elmaradottsága konzerválójának szerepét tölti be. Tekintettel azonban arra, hogy egy idő óta nálunk divat a kötelező beadást gazdasági törvényként tisztelni, Nagy Tamás nem átallja a tudományos igazság pecsétjét is rásütni erre az intézményre, s ekként – mint a közgazdasági tudomány legutolsó szavát – vénsi az emberek fejébe. A z ilyen állításoknak az a céljuk, hogy meggyőzzék a munkásokat: mindenfajta gazdaságpolitika, mely jobban figyelembe veszi a magyar mezőgazdaság tényleges helyzetét, a dolgozó parasztság megalapozott kívánságait, a város kiéheztetésére, a munkások és alkalmazottak életszínvonalának csökkenésére vezetne. Ez a káros szemlélet csak azt eredményezheti, hogy tovább mélyülnek az ellentétek a város és a falu, a munkásság és a parasztság között, a mezőgazdaság erőszakolt naturalis jellege pedig még sokáig fékezni fogja az ipar fejlődését.

Az iskolák államosítása

Budapest, 1948, VKM. 9–14.

A nem állami fenntartású iskolák államosítását az 1948. évi XXXIII. t. c. mondta ki. A törvény az új fenntartó számára kedvező módon szabályozta a vagyoni jogi kérdéseket, illetve az iskolai személyzetet, tanítókat, tanárokat is állami szolgálatba vette át. A törvényjavaslat indoklását 1948. június 15-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Ortutay Gyula ismertette az országgyűlési képviselőkkel. Az indoklás részben az intézkedés általános európai, polgári jellegét hangsúlyozta, másrészt az iskolarendszer és az oktatás átfogó fejlesztése előfeltételeként tüntette fel.

Az iskolák államosítása című kötet közölte a parlamenti vitában elhangzott felszólalásokat, valamint az Országos Pedagógus Nagygyűlés legfontosabb hozzászólásait. A válogatás azonban szelektív, csak az alapvetően támogató megnyilvánulások kerültek be a kötetbe.

Az államnak az a joga, hogy a köznevelés egészét kezében tartsa, a gazdasági és társadalmi fejlődés szükségszerű következménye. Hazánkban éppúgy, mint egész Európában a köznevelés évszázadokon keresztül az egyháznak kezében volt, de a tizennyolcadik században már nálunk is felismerték, hogy az iskolai nevelés az állam feladata, s felvilágosodásunk néhány jelentős egyéniségének, közöttük Kazinczy Ferencnek közreműködésével jelentős kísérlet történt az egyháznak a köznevelés terén elfoglalt egyeduradalmi helyzetének megingatására. A további fejlődést a francia forradalom eseményeit követő feudális reakciók nálunk azonban meglassította, úgyhogy a szabadságharcunkat megelőző évtizedekben köznevelésünk intézményei ténylegesen még az egyházak irányítása mellett működtek. A polgárság forradalmi mozgalmai ekkor már mindenütt követelték az államnak azt a jogot, hogy a közneveléskérdéseit saját szempontjai szerint rendezhesse, s ott, ahol a polgári forradalom győzelmet aratott, előbb-utóbb meg is történt a köznevelés kérdéseinek az állam hatáskörébe való utalása. Ez a fejlődés szorosan összefügg a polgárság uradalomra jutásával kialakult új gazdasági és társadalmi renddel. Ennek már csak hatalma megszilárdítása végett is érdeke volt, hogy minden állampolgár számára megteremtse a művelődés lehetőségeit, s ez által biztosítsa az állampolgári jogok gyakorlását. Az új szükségleteket az egyházak nem voltak képesek kielégíteni, iskoláik jó része egyébként is, hogy Eötvös szavaival szóljunk, „a felsőbb osztályok pártolására volt számítva” s így az egyházi iskolák hagyományos rendszere mellett ott is kialakult az állami jellegű iskolák hálózata, ahol az egyháznak és az államnak a polgári liberalizmus által követelt szétválasztása ténylegesen nem következett be. [...]

Köznevelésünk szétziláltsága elsősorban a felszabadulás óta új útra tért művelődéspolitikánk legjelentősebb intézményének, az általános iskolának megvalósítást akadályozza. Az általános iskola célja, mint jól ismeretes, az, hogy a tanulót egységes, alapvető, nemzeti műveltséghez juttassa, minden irányú továbbnevelésre és önnévelésre képessé tegye és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje. E feladat megnyugtató elvégzése nem lehet közömbös a magyar népi demokrácia számára, hiszen a népi demokráciák lakosai nem az államhatalomnak alárendelt „alattvalók”, hanem az állam teljes jogú tagjai, akiknek részt kell venniük az állami élet számos jelentős gazdasági és politikai megnyilvánulásában. A megfelelő műveltség megszerzéséhez ezen felül az állam lakosainak demokráciánk lényegéből fakadó jogunk van, az államnak tehát nemcsak érdeke, kötelessége is, hogy minden lakosának módot adjon képességeinek és hajlamainak megfelelő műveltség elnyerésére. Ez a műveltség azonban az egyén számára csak lehet igazán értékes, ha lehetővé teszi a közösség életébe való zavartalan beilleszkedést és a közösség céljainak vállalását. Más szóval ez azt jelenti, hogy a gazdasági és társadalmi életünk tervszerű megszervezésével felépülő új célok nevelési rendszerünkre egyre több olyan feladatot hárítanak, amelyek csak egységes terv és irányítás mellett oldhatók meg. A tapasztalat máris azt mutatja, hogy e feladatok megoldásának a nevelésügyünkben eddig érdekelt önkormányzatok (egyházak, községek, társulatok stb.) nem felelnek meg csak azért, mert a szükséges anyagi lehetőségeket képtelenek biztosítani, hanem azért is, mert a korszerű nevelésügy gazdasági és világnézeti vonatkozásai nem választhatók el az állami élet hasonló

megnyilvánulásaitól, illetve egy ilyen elválasztási kísérlet a nevelésügyet légüres térbe sodorná és anyagi fenntartását is veszélyeztetné.

Az elmondottak különösen az általános iskola esetében szembetűnők. Ismeretes, hogy kiépítése, eddig leküzdhetetlen akadályokba ütközött, elsősorban az 1–3 tanerős, ügynevezett törpeiskolák miatt, amelyeket az egyes egyházak nem hajlandók iskolahálózatunk ésszerű rendezése érdekében az államnak átengedni, s mivel a különböző egyházakhoz tartozó törpeiskolák együttműködése sem lehetséges, merevségükkel megakadályozzák, hogy a korszerűnevelés követelményeinek már régóta ellentmondó törpeiskolák helyett népünk az általános iskola színvonalának megfelelő neveléshez jusson. Az elhanyagolt törpeiskolák mellett, mint a másik szélsőség, az egyházak gimnáziumaihoz kapcsolt általános iskolák a felvételeknél nem egyszer tudatos társadalmi szelekciót alkalmaznak, nyíltan vagy burkoltan magas díjakat szednek, s ez által a tanköteles koron belüli ingyenes oktatás elvét is megtagadva, továbbra is ápolják az osztályiskola gondolatát. Különösen sajnálatos, hogy igen sok egyházi iskola nevelési eszményei ellentétben állanak az általános iskola demokratikus célkitűzéseivel, amit napnál világosabban mutat az a körülmény, hogy amikor az állam új nevelésünknek megfelelő, színvonalas, olcsóáron hozzáférhető, s azóta osztatlan sikert aratott tankönyveket készíttetett, azokat az egyházi iskolákban nem vezették be, hanem tankönyvek nélkül, vagy a legjobb esetben az állami tankönyvekkel sem árban, sem színvonalban versenyezni nem tudó és tartalmukkal a közműveltség szétziláltságát megerősítő tankönyvekből tanítottak. Egyébként pusztán az a körülmény, hogy az elmúlt tanévben többszázezer iskolaköteles gyermek tankönyvek nélkül maradt, figyelmeztet arra, hogy az iskolai tankönyvellátás kielégítő biztosítására az egyes egyházi autonómiák sem a szükséges anyagi eszközökkel, sem pedig megfelelő szervezettel nem rendelkeznek.

Köznevelésünk szétziláltsága, ha lehet, még nagyobb mértékű a közép- és középfokú iskolák esetében. Az egyházak által fenntartott ilyen iskolák osztály-jellege napjainkban a maradi gondolkodású szülőknek az állami iskolákkal szemben érzett bizalmatlansága folytán még erősebb, mint a múltban volt. Hasonló a helyzet a kisdudóvódák és a tanulóotthonok esetében, amelyeknek feladatköre egyébként sem választható el nevelésügyünk egészétől.

A felsőfokú oktatásban az egyházak a jogakadémiákkal, egy polgári iskolai tanárképző főiskolával és hittudományi főiskolával voltak érdekelve. A jogakadémiák jelentőségüket veszített, idejüket múlt intézmények; kérdésük ésszerű rendezését eddig kizárólag különállásuk akadályozta; a polgári iskolai tanárképző főiskola pedig az általános iskola bevezetésével feleslegessé vált. A nevelőképzésnek immár elkezdődött átszervezése egyébként megfelelő módon szintén csak az egységes irányítás biztosítása mellett történhet meg. A hittudományi főiskolák és az egyéb egyházi célokat szolgáló tanintézetek esetében a kormány az eddigi helyzetet kívánja fenntartani. A községek, társulatok és magánosok által fenntartott iskolák esetében az állam főfelügyeleti joga eddig is közvetlenérvényesült, s az ilyen iskolák nevelési elvei általában megegyeztek az állami iskolák nevelési elveivel. Földbirtokaik felosztása óta azonban városaink és községeink iskoláikat csak a legnagyobb nehézségek mellett tudják fenntartani és alig gondolhatnak korszerű fejlesztésükre;

az egyéb jellegű iskolákhoz képest elenyésző számú társulati és magániskolák államosítása köznevelésünk egysége és ésszerű megszervezése végett szükséges.

Az elmondottak megfontolása után népünk jobb művelődése érdekében felelősségem tudatában nyújtom be a nem állami iskolák fenntartásának az állami által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyze-tüknek állami szolgálatba való átvétele tárgyában készített törvényjavaslatomat.

Hangsúlyoznom kell, hogy ez a törvényjavaslat semmiben sem érinti a hit-és erkölcs tan kötelező oktatásának iskoláikban jelenleg érvényben lévő rendjét, hanem kizárólag köznevelésünk egységének megteremtésére irányul. Ennek a közművelődésünk jövője szempontjából elengedhetetlen egységnek megvalósítására jelen körülmények között csak az állam képes. Csak az rendelkezik olyan megfelelő eszközökkel, amelyek népünk gyermekeit embertársaik szeretetére, szomszédaink megbecsülésére, a munka megismerésére nevelik. Kossuth szavai ma, szabadságharcunk százéves évfordulóján is világosan kijelölik feladatunkat: "Életkérdés hazánkra nézve a közoktatásügyi reform azért, mert a modern európai társadalom történelmi progresszusában, melynek logikai fejleménye a históriában lépésről-lépésre bámulatos egymásutánban észlelő, a demokrácia kora elkövetkezett. Nemzetek már csak egy erőteljes demokrácia által ígérhetnek maguknak jövőndőt."

A törvényjavaslat részletes indokolását az alábbiakban ismertetem:

A törvényjavaslat I. §-a az általános iskolásban kifejtett okokból gondoskodik arról, hogy a jelen törvény hatálybalépésekor fennálló összes nem állami kisdédóvodák, iskolák és a velük összefüggő tanulóotthonok, kivéve a kizárólag egyházi célokat szolgáló tanintézeteket, állami kezelésbe kerüljenek. Ez az általános szabály azonban nem akarja elzárni annak lehetőségét, hogy bizonyos esetekben a törvényrendekezése alól kivételt ne tegyenek. Ilyen kivételezésre a vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetőleg az illetékes miniszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértve tehet a kormánynak előterjesztést.

A törvényjavaslat a 2. §-a gondoskodik arról, hogy a nem állam tanítók és tanárok a törvény rendelkezése folytán sérelmet ne szenvedjenek. Rendelkezik tehát a nem állami tanárok, tanítók és óvónők állami alkalmazottá váló átminősítéséről és arról, hogy az átminősített alkalmazott minden tekintetben az állami alkalmazottakkal es-sék egy tekintet alá. Gondoskodik a törvény továbbá azoknak az iskolai és óvodai alkalmazottaknak átvételéről is, akik más minőségben állandó jellegű alkalmazásban voltak. Ezekre vonatkozólag a tanárookra, tanítókra és óvónőkre érvényes szabályokat kell megfelelő változtatással alkalmazni. A törvény módot kíván nyújtani ezen felül a nem állandó jellegű alkalmazottak átvételére is.

A törvényjavaslat 3. §-a okszerűen következik abból a tényből, hogy a szóban lévő iskolák, kisdédóvodák és a velük összefüggő tanulóotthonok fenntartását az állam veszi át. A nem állami iskola, kisdédóvoda, fenntartása állami tulajdonba vétel nélkül indokolatlan terhet róna az államra és veszélyeztetné azokat az érdekeket, amelyekre tekintettel az állami kezelésbe vételt meg kellett valósítani. Itt is lehetőséget nyújt azonban a törvény arra, hogy kivételt lehessen tenni. Ilyen kivételt általánosságban a kormány a vallás- és

közüktatásügyi miniszter előterjesztésére tehet. A kivétel engedélyezésére vonatkozó előterjesztést azért volt célszerű egy miniszter kezébe helyezni, mert ha ugyanabban az épületben több miniszter főfelügyelete alatt álló iskola vagy kisedodóvoda működik, fennforogna az a veszély, hogy több miniszter egymással ellentétes határozatokat hoz.

Nemcsak a községi, hanem a vallásfelekezeti iskoláknál, kisedodóvodáknál is az iskolafenntartás terheit nagy részben a város, a község, esetleg valamely vállalat viselte. Az állami költségvetés súlyos terhelését jelentené és az iskolák, kisedodóvodák dologi ellátásának színvonalát veszélyeztetné, ha ezt a támogatást máról-holnapra teljesen megszüntetnék. A kormány kap tehát felhatalmazást egyrészt arra, hogy a jelenleg is viselt és nem állami iskolákkal, kisedodóvodákkal kapcsolatos terhek további hordozása tekintetében intézkedjék, illetőleg, hogy az állami iskolák, kisedodóvodák dologi terheinek viselésére egységes szabályokat állapítson meg. A jelenlegi helyzet ugyanis az, hogy az állami általános és népiskolák, valamint a kisedodóvodák dologi terheit jelentős mértékben a városok, továbbá a nagy- és kisközségek viselik. Ezeknek a terheknek, vagy legalább azok jelentős részének további viselése nemcsak állami költségvetés szempontjából indokolt, hanem azért is, mert a városok, a nagy- és kisközségek a dologi fenntartást saját eszközeikkel és a helyi viszonyok ismeretében olcsóbban és kielégítőbben tudják biztosítani, mint az állam (4. §).

A törvényjavaslat 5. §-a arra is lehetőséget kíván biztosítani, hogy a törvény hatálybalépése után is létesülhessen nem az állam által fenntartott iskola, kisedodóvoda; ehhez azonban a kormány előzetes engedélye szükséges.

A törvényjavaslat 6. §-a hatályba léptető rendelkezést tartalmaz és a törvény végrehajtását az illetékes miniszterekre bízta. Mivel azonban a nem állami iskolák vagy kisedodóvodák egy részében ugyanabban az épületben más és másminiszter főhatósága alá tartozó iskolák is működnek és a nem állami iskolafenntartók nagy része többfajta iskolát tart fenn, az intézkedések egységes szellemét kívánja biztosítani a vallás- és közoktatásügyi miniszternek közreműködése a más miniszter alá tartozó iskolákra vonatkozó rendelkezések kiadásában.

BIBÓ ISTVÁN

Zsidókérdés Magyarországon 1944 után (1948)

In: Bibó István válogatott művei. II. köt.

Budapest, 1986, Magvető. (621–799). 778–787.

Bibó István (Budapest, 1911. augusztus 7. – Budapest, 1979. május 10.) jogász, szociológus, politológus. 1934-ben szerzett államtudományi doktori oklevelet a Szegedi Egyetemen. Ösztöndíjasként 1933–1934-ben a bécsi egyetem tanult nemzetközi és közgazdasági jogot, 1935-ben Genfben nemzetközi jogot, diplomácia- és politikatörténetet.